

СЕКЦІЯ 4. ЯК ТРАВМА РУЙНУЄ ІДЕНТИЧНІСТЬ, ЛОЯЛЬНІСТЬ, СТРАТЕГІЧНЕ МИСЛЕННЯ

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-510-8-9>

СОЦІАЛЬНЕ ВІДТОРГНЕННЯ ЯК ЧИННИК РИЗИКУ ДЕФОРМАЦІЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У ПІДЛІТКІВ ІЗ ПОРУШЕННЯМИ ПСИХОФІЗИЧНОГО РОЗВИТКУ

Бровченко Анастасія Камілівна

*кандидат психологічних наук, доцент,
старший викладач кафедри спеціальної педагогіки
і психології та інклюзивної освіти,
КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
м. Харків, Україна*

Підлітковий вік є критичним періодом розвитку особистості, що пов'язаний із пошуком себе, встановленням власних меж, цінностей і соціальних орієнтирів. У цей період закладаються основи психологічної цілісності, здатності до прийняття рішень і вибору життєвого шляху. Однак у підлітків із порушеннями психофізичного розвитку процес формування ідентичності нерідко супроводжується досвідом психосоціальних травм, пов'язаних із соціальним відторгненням, стигматизацією, дефіцитом прийняття.

Систематичне відчуття «інакшості», ізоляції або емоційного ігнорування з боку значущого оточення може призводити до травматизації базової довіри, негативного самосприйняття, інтерналізованого ейблїзму та формування фрагментарної або конфліктної ідентичності. У цьому контексті педагогічна взаємодія, що ґрунтується на принципах прийняття, поваги до гідності та підтримки суб'єктності дитини, набуває не лише виховного, а й терапевтичного потенціалу. Саме в освітньому середовищі можуть бути створені умови для психологічного відновлення та формування здорової ідентичності у підлітків із порушеннями розвитку.

Дослідження зарубіжних авторів (С. Louw, Н. Grobler, R. Cowden, 2020) показують, що для підлітків з інтелектуальними порушеннями характерна висока потреба у підтримці власної гідності, визнання з боку оточення, соціального включення. Натомість досвід соціального відторгнення призводить до зниження самооцінки, тривожності та формування негативної соціальної ідентичності – коли молодь

починає ототожнювати себе з образом «іншого», «недостатнього», «незручного» [5].

Одним із ключових факторів, що впливають на розвиток ідентичності, є характер соціального середовища. У випадку підлітків з порушеннями психофізичного розвитку це середовище часто не лише не підтримує, але й прямо чи опосередковано транслює відторгнення. Установки ейблізму, які закріплюють домінування нормативності та знецінення всіх, хто виходить за її межі, залишаються домінантними у масовій свідомості.

Особливо деструктивними є прояви інтерналізованого ейблізму – коли самі підлітки з порушеннями розвитку починають приймати негативні соціальні уявлення про себе як «гірших» або «неповноцінних». Це явище детально описується у західній літературі як внутрішнє засвоєння дискримінаційних уявлень, що призводить до самообмеження, самознецінення та навіть відмови від соціальної участі [6].

В українських реаліях такі прояви посилюються недостатнім розвитком інклюзивного середовища, обмеженою міжособистісною взаємодією підлітків з інвалідністю зі своїми однолітками, дефіцитом моделей позитивної самопрезентації. Дослідження свідчать, що навіть за умов включення до інклюзивного середовища, відчуття «інакшості» може не зникати, якщо відсутні толерантне ставлення, підтримка і прийняття [2, 3].

Серед додаткових викликів – обмежені можливості участі в неформальних підліткових спільнотах, труднощі у побудові міжособистісних стосунків, гіперопіка або навпаки – соціальна занедбаність з боку дорослих. Усе це формує простір ризику для виникнення фрагментарної або конфліктної ідентичності.

Підлітки з порушеннями психофізичного розвитку, які стикаються з прямим або непрямим соціальним відторгненням, нерідко переживають хронічну психоемоційну напругу, що набуває ознак кумулятивної психотравми. Вона може проявлятися у вигляді тривожних розладів, соматизації, депресивної симптоматики, унікальної поведінки, емоційного відчуження. У деяких випадках формується феномен «вторинної травматизації», коли повторюваний досвід неприйняття травмує особистість глибше, ніж саме порушення.

Негативне ставлення з боку однолітків або педагогів може призвести до:

- зниження самооцінки;
- зневіри у можливості впливати на власне майбутнє;
- зниження мотивації до навчання й самореалізації;
- агресивної або пасивно-захисної поведінки.

У цьому контексті толерантність середовища є не лише моральною категорією, а й важливою умовою психічного здоров'я. Дослідження [2] доводять, що формування позитивного соціального образу людей з інвалідністю в молодіжному середовищі напряду впливає на їхню інтеграцію та розвиток особистості.

Попри ризики, пов'язані з соціальним відторгненням, існують ефективні способи підтримки формування позитивної ідентичності в підлітків з порушеннями психофізичного розвитку. Ключовим чинником є наявність досвіду прийняття, позитивної оцінки та взаємодії у безпечному середовищі. У дослідженні Louw, Grobler і Cowden (2020) було показано, що участь підлітків з інтелектуальними порушеннями в програмі, побудованій на методиці «позитивного запиту» (*appreciative inquiry*), значно зміцнила їхню самооцінку, почуття власної гідності та відчуття смислу у житті [5].

У таких програмах акцент робиться не на дефіцитах, а на сильних сторонах особистості, досвіді успіху, інтересах і соціальній активності. Це дозволяє змінити фокус із «порушень» на «можливості», що сприяє формуванню цілісної ідентичності без гнітючого тиску стигматизації.

Українські автори також наголошують на важливості інклюзивного середовища як простору визнання. Зокрема, стверджується, що участь дітей з інтелектуальними порушеннями у спільних навчально-виховних заходах з ровесниками сприяє розвитку у них образу себе як значущої, цінної особистості.

Також важливим є надання позитивного зворотного зв'язку з боку педагогів, батьків, соціальних працівників та психологів. Прийняття підлітка не лише як «особи з особливими потребами», а як суб'єкта із правом на вибір, помилку, самовираження – є основою етичної взаємодії.

Не менш суттєвою є роль однолітків. Формування толерантного ставлення молоді до осіб з порушеннями розвитку сприяє зменшенню соціального відторгнення. Дослідження демонструють, що учні та студенти, які отримали досвід живої взаємодії та емоційного контакту з молоддю з інвалідністю, змінюють свої уявлення з негативно-стереотипних на співчутливо-рефлексивні [1].

Тож формування ідентичності в підлітковому віці є складним і чутливим процесом, який особливо ускладнюється за наявності порушень психофізичного розвитку. У таких підлітків процес самопізнання, самоприйняття і соціальної самореалізації часто ускладнюється стигматизацією, відторгненням, інтерналізованим ейблізмом і браком позитивного соціального досвіду, що створює ризик формування фрагментованої, негативної або зовнішньо нав'язаної ідентичності і не відображає індивідуального потенціалу особистості.

Формування ідентичності у підлітків з порушеннями психофізичного розвитку відбувається у складному контексті соціальної напруги, стигматизації, ейблістських установок та обмежених можливостей для позитивного досвіду. Сукупність цих чинників здатна призводити до глибоких психотравматичних наслідків, які потребують не лише педагогічної корекції, а й цілеспрямованого терапевтичного супроводу.

Зцілення психологічної травми, пов'язаної з досвідом «інакшості» та відторгнення, можливе за умов створення травма-інформованого середовища, де підлітки отримують досвід безпечного контакту, визнання, прийняття та діалогу. Такий підхід передбачає глибоку етичну, деонтологічну й психотерапевтичну чутливість з боку дорослих, зокрема фахівців допомогчих професій. Визнання суб'єктності, надання голосу й підтримка автономії підлітка виступають не лише інструментами педагогічної інтеграції, а й чинниками зцілення й відновлення психологічної цілісності особистості.

Література:

1. Бровченко А. К., Хижняк М. В., Нежута А. В. Психологічні основи формування толерантного ставлення молоді до осіб з вадами розвитку. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. Том 32 (71). № 3, 2021. С. 99–105.
2. Бровченко А. К., Бужинська С. М., Даніліч-Скакун А. А. Вплив інклюзивного середовища на формування самосвідомості у дітей з порушеннями інтелекту. *Проблеми сучасної психології*. Запоріжжя, № 2 (21), 2021. С. 16–23.
3. Гамрецький І. С., Столяренко О. В. Інтеграція людей з особливими потребами у суспільство як прояв ціннісного і толерантного ставлення до людей. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами*. 2012. № 9. С. 27–39.
4. Гітун Н. І. Проблема формування у суспільстві позитивного ставлення до осіб з обмеженими фізичними і розумовими можливостями. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами*. 2015. № 12. С. 10–25.
5. Louw C. J., Grobler H. B., Cowden R. G. Strengthening intellectually challenged adolescents' sense of self: An appreciative inquiry mixed-methods intervention. *Research in Developmental Disabilities*. Vol. 104, 2020. Article 103694. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ridd.2020.103694>
6. Internalized ableism. Wikipedia. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Internalized_ableism (дата звернення: 14.05.2025).